

Marcin Łuczowski

Opoczno

Aktywność polityczno-społeczna ziemiaństwa województwa kieleckiego w latach 1918–1939¹

Badania nad miejscem i rolą ziemian w II Rzeczypospolitej są prowadzone od lat siedemdziesiątych XX wieku. Zostały zapoczątkowane przez Irenę Rychlikową i Janinę Leskiewiczową. Problematyką tą w ujęciu ogólnopolskim zajmowali się między innymi Mieczysław Mieszczankowski, Wojciech Roszkowski, Szymon Rudnicki, Bogusław Gałka, Włodzimierz Mich. Badaniami zostało objęte również ziemiaństwo poszczególnych regionów Polski. Wyniki tych badań są znane dzięki opracowaniom Witolda Molika, Andrzeja Kwileckiego (Wielkopolska); Barbary Okoniewskiej, Włodzimierza Jastrzębskiego (Pomorze); Kazimierza Karolczaka, Tomasza Kargola (Małopolska i Galicja) a także Albina Kopruckowniaka, Mariana Kozaczki oraz uczestników sesji naukowych organizowanych w Muzeum Zamojskich w Kozłówce (Lubelszczyzna i Podlasie).

Również problematyka dotycząca warstwy ziemiańskiej województwa kieleckiego od ponad dwudziestu lat jest przedmiotem dociekań historyków. Badania te zainicjował pod koniec lat osiemdziesiątych XX wieku Mieczysław B. Markowski. Ich efektem była wydana w 1990 r. praca o wzajemnych relacjach między ziemiaństwem a burżuazją przemysłową. Trzy lata później ukazała się kolejna praca tego autora zatytułowana: „Obywatele ziemscy w województwie kieleckim 1918–1939” będąca zbiorowym portretem tej warstwy społecznej w czasach Drugiej Rzeczypospolitej. Prace badawcze naukowców związanych z Instytutem Historii kieleckiej uczelni były prezentowane na kilku konferencjach poświęconych dziejom ziemiaństwa na ziemiach polskich w XVIII–XX wieku. Ukazało się również wiele opracowań takich autorów jak wspomniany już wcześniej Mieczysław B. Markowski oraz Regina Renz, Wiesław Caban,

¹ Autoreferat rozprawy doktorskiej obronionej na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach 7 maja 2013 roku. Promotorem pracy był prof. zw. dr hab. Mieczysław B. Markowski (Instytut Historii Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach), a recenzentami byli: dr hab. prof. UJK Małgorzata Przeniosło (Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach) oraz dr hab. prof. UP Kazimierz Karolczak (Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie).

Marek Przeniosło, Jerzy Gapys, Małgorzata Przeniosło, Mariusz Nowak a także wychowanków wyżej wymienionych badaczy.

Mimo okazałego już dorobku naukowego dyskusja nad definicją terminów: „ziemiaństwo”, „ziemianin”, „ziemianka” nie została zakończona. Tym samym precyzyjne określenie liczebności tej warstwy jest trudne i uzależnione od przyjętych kryteriów. Z pewnością posiadanie majątku o powierzchni przekraczającej 50,100 czy 180 hektarów nie jest wystarczające. Bardzo istotne znaczenie miała przynależność do kręgu kulturowego i towarzyskiego wyznającego określony kanon wartości. Do warstwy tej zaliczano również osoby aktualnie nie związane z gospodarowaniem w majątkach ziemskich, ale wywodzące się z tej wspólnoty i utrzymujące silne związki środowiskowe. Ponadto duża część materiału źródłowego nie w pełni pozwala na jednoznaczne zaszeregowanie poszczególnych osób do warstwy ziemiańskiej (na przykład przedstawicieli samorządu terytorialnego). Zapis w rubryce zawód „rolnik” bez określenia na jakim areale ten rolnik gospodarował, czy brak doprecyzowania przy określeniu „własność rolna” – drobna czy wielka powodowało przy pewnych źródłach brak możliwości opisanie zjawiska.

Celem niniejszej pracy było uzupełnienie dotychczasowych badań o zagadnienia aktywności politycznej i społecznej ziemian województwa kieleckiego². W szczególności prezentacja przemian stopnia i form tej aktywności. Przedmiotem analizy byli zarówno ci ziemianie, których działalność była znacząca w perspektywie ogólnopolskiej jak i ci, którzy działali bardziej w skali lokalnej (wojewódzkiej czy powiatowej).

Zakres chronologiczny pracy obejmuje okres od 11 listopada 1918 r. (koniec I wojny i odzyskanie niepodległości przez Polskę) do 1 września 1939 r. (najazd niemiecki i wybuch II wojny światowej). Precyzyjne określenie badanej zbiorowości wiązało się z licznymi trudnościami. Oprócz wspomnianych wyżej dylematów z zaliczeniem poszczególnych osób do ziemiaństwa i nieprecyzyjnością zachowanych źródeł problematyczne było również przyporządkowanie do województwa kieleckiego. W tym przypadku kluczowe znaczenie miało posiadanie majątku na terenie województwa, w granicach określonych ustawą z 14 sierpnia 1919 r. o organizacji władz administracyjnych II instancji. W niektórych przypadkach za wystarczające uznano miejsce urodzenia w majątku położonym na tym terenie.

W pracy wykorzystano opublikowane wyniki badań dotyczące ziemiaństwa Kielecczyny, innych regionów Polski oraz opisujące tę warstwę w ujęciu ogól-

² Praca doktorska została napisana w Instytucie Historii Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach do końca 2012. Dysertacja składa się z 408 stron, 44 tabel, 6 wykresów, 3 map oraz 2 aneksów. Pierwszy aneks zawiera zestawienie oraz biogramy posłów i senatorów ziemiański z poszczególnych kadencji parlamentu II RP. W drugim aneksie zestawiono ziemian z województwa kieleckiego, których biogramy znajdują się w dziewięciu tomach wydawnictwa „Ziemianie polscy XX wieku. Słownik biograficzny”.

nopolskim. Niezbędne było również wykorzystanie literatury dotyczącej życia politycznego i jego przemian oraz najważniejszych ugrupowań w których aktywnie działali ziemianie. Wśród najistotniejszych znalazły się prace: Andrzeja Ajnenkiela – o parlamencie II RP, Władysława Władyki, Szymona Rudnickiego, Jacka Majchrowskiego i Jacka Bartyzela – o konserwatystach; Romana Wapińskiego, Zygmunta Kaczmarka, Janusza Jerzego Tereja – o obozie narodowym oraz Władysława T. Kuleszy, Andrzeja Chojnowskiego, Antoniego Czubińskiego i Andrzeja Garlickiego dotyczące obozu sanacyjnego.

Ważnym źródłem wykorzystanym przy pisaniu pracy były pamiętniki i wspomnienia, zarówno te wydane drukiem, jak i te w rękopisach i maszynopisach zdeponowane w bibliotekach, archiwach i muzeach. Do najważniejszych należały wspomnienia wybitnych przedstawicieli życia publicznego wywodzących się z warstwy ziemiańskiej, np. premiera Leona Kozłowskiego, senatorów księcia Krzysztofa Radziwiłła i Juliusza Zdanowskiego. Podstawową bazą źródłową niniejszej dysertacji, ze względu na teoretyczny charakter badań, były materiały archiwalne. Wśród nich przeważały pisma urzędowe wytworzone przez administrację państwową (sprawozdania wojewody kieleckiego) i samorządową (protokoły posiedzeń, sprawozdania starostów, zestawienia wyników wyborów) oraz organy władzy ustawodawczej (sprawozdania stenograficzne posiedzeń sejm i senatu). Bardzo istotne były również dokumenty partii politycznych (np. Stronnictwa Narodowego, Chrześcijańsko – Narodowego Stronnictwa Rolniczego, Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem), organizacji, jak np. Centralne Towarzystwo Rolnicze, Związku Ziemian; instytucji samopomocy społecznej, takich jak: Rada Główna Opiekuńcza, Polski Czerwony Krzyż, Caritas. Sięgnięto również do dokumentów wytworzonych przez instytucje kościelne (m.in. sprawozdania dekanalne, akta organizacji religijnych), które są przechowywane w Archiwum Diecezjalnym w Kielcach. Większość materiałów źródłowych pozyskano w państwowych archiwach centralnych i terenowych. Kwerenda w Archiwum Akt Nowych w Warszawie dostarczyła istotnych danych dotyczących działalności ziemian w poszczególnych powiatowych Radach Głównych Opiekuńczych oraz aktywności politycznej Artura Dobieckiego. Przeprowadzone poszukiwania w zasobach Archiwum Głównego Akt Dawnych, Centralnego Archiwum Wojskowego oraz Instytutu Pamięci Narodowej dostarczyły mniejszej ilości informacji. Oczywiście najgruntowniej został przebadany zasób Archiwum Państwowego w Kielcach, zwłaszcza zespoły: Urząd Wojewódzki Kielecki I, Wojewódzkie Biuro do spraw Finansowo-Rolnych, Starostwo Powiatowe Kieleckie I, Wojewódzka Reprezentacja Związku Ziemian oraz zespoły zawierające archiwalia poszczególnych rodów ziemiańskich, takich jak: Wielopolscy, Platerowie, Radziwiłłowie. Kwerendy w Archiwum Państwowym w Krakowie oraz Piotrkowie Trybunalskim miały mniejsze znaczenie w pozyskiwaniu materiałów źródłowych.

Przy ustalaniu liczebności warstwy ziemiańskiej i jej miejsca w strukturze społeczeństwa województwa kieleckiego wykorzystano źródła drukowane. Były to głównie dane statystyczne ze spisów powszechnych z 1921 r. i 1931 r. Dane te porównano z dokumentacją wytworzoną przez Okręgowe Urzędy Ziemskie i inne organy administracji oraz zestawieniami zawartymi w literaturze. Źródła drukowane były wykorzystane również przy analizowaniu wyników wyborów parlamentarnych oraz biogramów posłów i senatorów. W opisie aktywności ziemian w parlamencie podstawowe znaczenie miały sprawozdania stenograficznych z posiedzeń sejmu i senatu oraz druki znajdujących się w Bibliotece Sejmowej w Warszawie. Charakter uzupełniający miały informacje zamieszczone na łamach czasopism lokalnych (głównie „Gazety Kieleckiej” i „Ojczyzny”) oraz ogólnopolskich („Ziemiańin”, „Głos Ziemiański”, „Przegląd Ziemiański” i „Ziemiańska Polska”).

Praca została podzielona na pięć rozdziałów. Pierwszy rozdział ma charakter wprowadzający, dlatego został poświęcony opisowi zróżnicowania omawianej warstwy oraz jej miejsca w strukturze społeczeństwa województwa kieleckiego. W trzech podrozdziałach zostały zawarte szczegółowe dane na temat liczebności, rozmieszczenia w poszczególnych powiatach oraz zróżnicowania wewnętrznego tej warstwy pod względem narodowościowym, wyznaniowym oraz społecznym i ekonomicznym.

W rozdziale drugim przedstawione zostały zagadnienia aktywności ziemian w różnych rodzajach samorządu: terytorialnego, gospodarczego i zawodowego. W pierwszym podrozdziale ukazano reprezentację ziemian w strukturach samorządu terytorialnego na poziomie gromad, gmin i powiatów. Na terenie omawianego województwa podjęto również próby utworzenia samorządu wojewódzkiego. Licznej reprezentacji ziemian w tej formie samorządu poświęcono końcową część tego podrozdziału. Drugi podrozdział dotyczy zagadnień udziału ziemian w organach samorządu gospodarczego działających na terenie województwa ze szczególnym uwzględnieniem organizacji powołanych do rozwiązania problemów polskiej wsi, jak np. Komitety Pomocy Rolnej, Izby Rolnicze. W trzecim podrozdziale opisano struktury terenowe Związku Ziemian i aktywność ich członków oraz działalność Wojewódzkiej Reprezentacji Związku Ziemian w Kielcach.

W rozdziale trzecim znalazło się omówienie aktywności ziemian w ruchach i partiach politycznych. Niepodległe państwo polskie, stworzyło naturalne warunki do organizowania się i zrzeszania wokół określonych ideologii oraz celów politycznych i społecznych. Ziemiaństwo ze względu na światopogląd konserwatywny sympatyzowało i działało w partiach zachowawczych, takich jak: Stronnictwo Polityki Realnej, Stronnictwo Prawicy Narodowej czy Stronnictwo Zachowawcze. Większość ziemian o konserwatywnych poglądach po przewrocie majowym związała się z obozem sanacyjnym. Wśród ziemian związanych z województwem kieleckim bardzo aktywni byli zwolennicy obozu narodowego.

Pozostali oni wierni swoim przekonaniom do końca istnienia II RP. Aktywności ziemian w każdym z wymienionych ruchów politycznych poświęcono osobny podrozdział.

W rozdziale czwartym opisano próby przystosowania się ziemian do reguł walki o wpływy polityczne w demokratycznych wyborach parlamentarnych oraz w okresie ograniczenia tych swobód po przewrocie majowym. Ziemianie związani z Kielecczyzną miejscem urodzenia lub posiadanym na tym terenie majątkiem byli wybierani do parlamentu z okręgów wyborczych zlokalizowanych na terenie województwa kieleckiego, innych województw a także z list państwowych. W podrozdziale pierwszym omówiono poszczególne kampanie wyborcze oraz ich wyniki. Analizie poddano zmiany jakie wystąpiły w wielkości reprezentacji ziemiańskiej w składach sejmu i senatu poszczególnych kadencji. Drugi podrozdział dotyczy udziału posłów i senatorów pochodzenia ziemiańskiego w pracach parlamentu. Trzeci podrozdział poświęcono pozaparlamentarnej działalności przedstawicieli władzy ustawodawczej.

W czterech podrozdziałach składających się na ostatni rozdział podjęto próbę przedstawienia najbardziej charakterystycznych przejawów aktywności społecznej ziemianstwa w województwie kieleckim. Z uwagi na obszerność zagadnienia skoncentrowano się na aktywności ziemian w organizacjach samopomocy społecznej, ofiarności na rzecz armii oraz stowarzyszeniach o proweniencji religijnej. W rozdziale tym osobno potraktowano zagadnienie działalności córek i żon właścicieli ziemskich w strukturach Związków Ziemianek.

Ustalenia zawarte w poszczególnych rozdziałach pracy pozwalają na postawienie kilku wniosków końcowych. Przede wszystkim aktywność ziemian należy rozpatrywać z uwzględnieniem przemian zachodzących wewnątrz tej warstwy, procesów dezintegracyjnych oraz poszukiwań miejsca w nowoczesnym społeczeństwie bez zrywania więzi towarzyskich i kulturowych. Najbardziej aktywna część ziemianstwa podjęła wysiłki w celu zrozumienia zachodzących przemian i wypracowania efektywnych sposobów obrony własnej pozycji w społeczeństwie.

Jedną z ważniejszych płaszczyzn aktywności publicznej ziemian był samorząd terytorialny. Był to tradycyjny obszar działalności obywateli ziemskich, który dawał duże możliwości oddziaływania na społeczność lokalną oraz realizacji własnych ambicji politycznych i pozyskiwania zwolenników. Szczególnie dużą wagę przywiązywali ziemianie do działalności w różnych formach samorządu gospodarczego, takich jak: Komitety Pomocy Rolnej, kółka i towarzystwa rolnicze czy Kielecka Izba Rolnicza. Udział w tych strukturach stwarzał możliwości oddziaływania na politykę władz państwowych i lokalnych wobec sektora rolniczego, czyli dziedziny gospodarki będącej ich podstawowym źródłem utrzymania. Ziemianie aktywnie działali w strukturach samorządu zawodowego warstwy ziemiańskiej, to jest powiatowych Związkach Ziemian oraz Wojewódzkiej Reprezentacji Związków Ziemian w Kielcach. Przez cały okres istnienia

IIRP ziemian z województwa kieleckiego nurtowało zagadnienie czy większe efekty przyniesie angażowanie się w działalność organizacji jednoczących wszystkich rolników (kółka, towarzystwa, izby) czy utrzymywanie odrębności klasowej w ramach Związku Ziemian.

Ziemianom nie udało wypracować jednolitego stanowiska i wspólnej dla całego środowiska strategii oraz utrzymać identyfikacji z jednym obozem politycznemu. Wielu właścicieli ziemskich angażowało się w działalność różnorodnych stronnictw i partii głoszących hasła konserwatyzmu. Nigdy nie były to organizacje o charakterze masowym. Działalność tych organizacji to ciąg nieustannych sporów i polemiki, zmian strategii i sojuszków, podziałów i próby konsolidacji. Najbardziej jaskrawymi przykładami tego typu aktywności politycznej byli: Artur Dobiecki, Józef Targowski i Zygmunt Leszczyński. Po przewrocie majowym większość polityków o poglądach konserwatywnych kontynuowało swą działalność w organizacjach sanacyjnych (głównie Bezpartyjnym Bloku Współpracy z Rządem). Aktywne uczestnictwo w obozie sanacyjnym prowadziło do najwyższych urzędów we władzy wykonawczej. Stało się do również udziałem sanatorów wywodzących się ze środowiska ziemiańskiego województwa kieleckiego, przede wszystkim: Wacława Karwackiego – wiceministra rolnictwa i reform rolnych (1932–1934) oraz Leona Kozłowskiego – ministra: reform rolnych (1930–1931), rolnictwa (1931–1932) i spraw wewnętrznych (1934) a następnie premiera rządu (V 1934 – III 1935). Bardzo wyraźny był wśród ziemian spadek poparcia dla Narodowej Demokracji po przewrocie majowym. Zdecydowanie zmalało na arenie politycznej znaczenie tych ziemian, którzy pozostali wierni ideologii narodowej.

Ziemianie pokładali nadzieje na utrzymanie swojej pozycji w porządku prawnym i sile władzy państwowej. Z tej wiary wynikało duże zaangażowanie w wyborach do parlamentu. Przedstawiciele ziemiaństwa Kielecczyny odnosili w nich dosyć duże sukcesy reprezentując w parlamentach II RP dwa nurty polityczne: konserwatywny i endecki. Nurt konserwatywny znacznie wzmocnił swoją reprezentację dzięki sojuszowi z obozem sanacyjnym i miejscem na listach wyborczych BBWR i OZN. Parlamentarzyści wywodzący się ze środowiska ziemiańskiego województwa kieleckiego reprezentowali różnorakie postawy i bardzo zróżnicowany poziom aktywności w pracach obu izb. Wachlarz tego zaangażowania rozciągał się od praktycznie zerowego (jak w przypadku: Mieczysława Jakubowskiego, Stefana Libiszowskiego, czy Jerzego Pikulskiego) do bardzo wysokiego – przejawiającego się dużą częstotliwością i różnorodnością wystąpień (jak w przypadku: Zygmunta Leszczyńskiego, czy Juliusza Zdanowskiego i Józefa Targowskiego). Bardzo często na forum obu izb przemawiał również dwukrotny poseł i senator Edward Kleszczyński. Ziemianie często zasiadali w komisjach stałych, dosyć rzadko w komisjach nadzwyczajnych i specjalnych. Tylko dwóch parlamentarzystów – ziemian z województwa kieleckiego zasiadało w prezydiach izb: wicemarszałkiem Senatu III kadencji był Zygmunt

Leszczyński, funkcję sekretarza prezydium Senatu ostatniej kadencji pełnił ksiądz Krzysztof Radziwiłł.

Pozycja i możliwości jakie posiadali ziemianie otwierała szerokie perspektywy prowadzenia różnorodnej aktywności społecznej w środowisku wiejskim. Do jej najważniejszych przejawów należała działalność charytatywna w RGO oraz organizowanie i wspieranie straży pożarnych, inicjatyw na rzecz wojska i obronności. Uzupełnieniem tych działań było integrowanie środowiska wiejskiego przez akcje Związków Ziemianek. Panie z pałaców i dworów aktywnie działały ponadto w organizacjach religijnych i angażowały się w prace na rzecz parafii.

Konkludując należy stwierdzić, że aktywność polityczna i społeczna ziemian była próbą obrony własnej, dawnej pozycji w społeczeństwie. Było to bardzo trudne przy stosowaniu demokratycznych zasad w wyborach do organów władzy ustawodawczej czy samorządu terytorialnego. Dużo większe możliwości na obronę własnych interesów i pozycji dawał ziemianom sojusz z obozem sanacyjnym. Prestiż jaki posiadali w społeczeństwie powodował, że często zajmowali ważne stanowiska jako reprezentanci danej społeczności lokalnej, czy struktury politycznej. Wymagało to jednak od ziemian umiejętnego dostosowania się do zmieniających się warunków oraz dużej zręczności w stosowanej taktyce i metodach walki na arenie politycznej. Mimo tych wysiłków wielcy właściciele ziemscy tracili swą dawną pozycję społeczną, polityczną i ekonomiczną. Społeczeństwo się demokratyzowało, przedstawiciele innych warstw i środowisk domagali się większego udziału w życiu politycznym. Zachodzących w skali całego kraju przemian nie można było powstrzymać także na terenie położonym między Wisłą a Pilicą.

Summary

The content of this article is autoreferat for her doctoral thesis on the political and social activity landowners defended in May 2013 at the University of Jan Kochanowski in Kielce. The aim of the work was the presentation of the forms and the degrees of political and social activity changes from landowners of Kielce province. The subject of the analysis were both these landowners, whose activity was significant in the nationwide perspective and those who were working more in local scale (provincial or district). Chronological range includes the period from 11 XI 1918 to 1 IX 1939. The work was divided into 5 chapters. The first was dedicated to the description of the number and diversity of discussed layer and its place in the structure of society of the Kielce province. In the second chapter there was presented issues of the landowners activity in three types of autonomy (territorial, economical, professional). The third section is an overview of the landowners activity in political parties and movements. The fourth chapter

analyzes the size of representation of the landowners in the parliament in particular cadency, the contribution in parliament works and non-parliamentarian activities of deputies and senators which have landowning roots.

In the last chapter was taken an attempt to present the most characteristic signs of social activity by landowners in Kielce province (activities in social self-help organizations, religious associations and also dedication to the country defense).